

NYERE TID

David Stevenson: *Scotland's Last Royal Wedding. The Marriage of James VI and Anne of Denmark. With a Danish Account of the Marriage translated by Peter Graves.* (John Donald Publishers, 1997). 158 s., 14.95 £.

Tidligere skildringer af James VI viede hans ægteskab 1589 med Anne, Christian IV's søster, ringe opmærksomhed. Den foreliggende bog råder bod herpå, tillige foranlediget af, at der er tale om det sidste skotske giftermål før foreningen 1603 med England og den efterfølgende overflytning af huset Stewart (Stuart) til London. Ægteskabsforbindelsen affødte desuden kong James' eneste rejser uden for de britiske øer til Norge og Danmark.

Stevenson redegør udførligt og velskrevet for ægteskabsforhandlingerne, der indledtes i begyndelsen af 1580'erne, men reelt først tog deres begyndelse i 1586 efter et dansk initiativ året forinden i håb om at genvinde Orkney- og Shetlandsøerne for den dansk-norske krone. Forfatterens væsentligste kilde er en dansk beretning til Christian IV om forløbet, som første gang publiceredes af P.A. Munch i *Norske Samlinger* (1852). Heri gøres udførligt rede for hændelser i Norge og kong James' ankomst, det unge pars rejse til Danmark og Anne's efterfølgende kroning i maj 1590 i Edinburgh. Som den sandsynlige forfatter til beretningen, der må være blevet til 1589-90, udpeger Stevenson dr. Nicolaus Theophilus, sekretær i det danske følge, der ledsagede Anne til sit nye hjemland. Den danske beretning er udgivet i engelsk oversættelse, som hermed er gjort tilgængelig for et internationalt publikum.

Vielsen af det unge par fandt sted i

Oslo i november 1589, og i december indledtes rejsen til Danmark, kort efter at Anne var fyldt 15 år. Under opholdet modtog James bl.a. varige indtryk af gudstjenestelivet i den danske lutherske kirke og af dansk hofceremoniel, og han besøgte bl.a. Uranienborg og førte flere samtaler med Tycho Brahe. Der er således flere sidegevinster at hente i bogen, foruden at den belyser et stykke dansk-skotsk historie fra slutningen af det 16. århundrede.

Jens E. Olesen

Jens Rasmussen og Anne Riising (udg.): *Biskop Jacob Madsens visitatsbog 1588-1604.* Red. Finn Stendal Pedersen. (Udgiverselskabet for Historisk Samfund for Fyns Stift, 1995). 420 s.

Som kilder er bispernes visitatsbøger generelt af stor betydning, eftersom næppe nogen anden kildegruppe i samme omfang har leveret materiale til studiet af de protestantiske reformationers praktiske gennemførelse på sogneplan. I Danmark er antallet af bevarede visitatsbøger fra 15- og 1600-tallet imidlertid begrænset; Peder Palladius's visitatsbog byggede formodentlig på de erfaringer, som den sjællandske biskop gjorde under den første store visitatsrunde 1537-43, men bogen er tydeligt mærket af, at forfatteren har skrevet den som vejledning til rigets nye bisper (jf. Martin Schwarz Lausten: *Biskop Peder Palladius og kirken 1537-1560*, 1987, s. 150-163). Jacob Madsens visitatsbog bliver hermed den første »rigtige« visitatsbog, der findes bevaret. Modsat Palladius's visitatsbog er indholdet i Jacob Madsens tydeligvis beregnet til internt brug og ikke til offentliggørelse. Den

har en mere lokal og pragmatisk karakter og er ikke i samme omfang som sin sjællandske forgænger ideologisk præget. Bispens medbragte visitatsbogen på sine besøg ved de fynske kirker og skoler, og i den nedskrev han ved hvert besøg oplysninger, der af den ene eller anden årsag skulle gemmes – fra notitser om degnens sangstemme og ansigtskolor til adelens begravelser og prædikenernes indhold. Yderligere registrerede han ved hvert sogn en række topografiske forhold såsom antallet af herregårde, møller, søer og øer.

Visitatsbogens detaljerighed har i høj grad haft indflydelse både på tidligere og på den nyeste udgivelse. Jacob Madsens visitatsbog er blevet en af de fynske lokal- og amatørhistorikers foretrukne kilder til perioden omkring 1600. Hermed er vi nået til et grundlæggende dilemma af betydning for den nyeste udgivelse af visitatsbogen, nemlig balancegangen mellem populær og videnskabelig udgivelse. De to tidligere udgivelser betegner på en måde yderpunkterne i dette dilemma: A. Crones udgave fra 1853 kan næppe betegnes som en videnskabelig udgivelse, men med bibeholdelsen af de latinske passager og gengivelsen af enkelte, nu tabte sider og ord er den alligevel stadig uundværlig for den lærde bruger. A.R. Idums udgave fra 1929 var derimod rettet mod den voksende gruppe af amatørhistorikere. Selv om kirketegningerne fra det originale manuskript som noget nyt nu blev gengivet, var oversættelsen af latinen og tilføjelsen af noter og forklaringer det bærende i denne udgave, som i øvrigt overvejende havde Crones udgave og ikke det originale manuskript som forlæg.

Den nyeste udgave af visitatsbogen er forestået af garvede historikere, hvorved det videnskabelige sigte er blevet tilgodeset. Ikke desto mindre er der alligevel tale om en udgave, der lægger sig tættere

op ad Idums end Crones. Latinen er oversat, teksten er tilføjet forklarende noter, sted- og navneregistre er videreført og suppleret med et sagregister. Den store gruppe af amatørhistorikere inden for alle genrer med tilknytning til Fyn er stadig den største målgruppe for en udgivelse af visitatsbogen. Det er derfor ikke tilfældigt, at Historisk Samfund for Fyns Stift har stået bag, og at tidligere biskop over Fyns stift Vincent Lind har skrevet forordet, hvorved det lokale tilhørsforhold er blevet bekræftet. Alligevel er der tale om en forbedring i forhold til Idums udgave; det originale manuskript har været konsulteret, og oversættelsen af latinen er forbedret, enkelte ord og en side, som hverken Crone eller Idum har gengivet, er nu medtaget (ad side 46 i manuskriptet), ordningen af sognene følger manuskriptets, alle gravskrifter er gengivet, og udgivelsen er blevet forsynet med en udvidet indførelse af visitatsbogen i dens historiske sammenhæng samt en redegørelse for udgivelsesprincipperne. Yderligere er der tilføjet en litteraturliste og noter med henvisninger og forklaringer.

Særlig opmærksomhed fortjener de omfattende ordforklaringer samt registre. De er blevet betragtelig udvidet i forhold til Idums udgave og bidrager væsentligt til bogens brugervenlighed, samtidig med at især sagregisteret vil anspore til tematiske undersøgelser. Der er lagt et stort arbejde i registre og ordforklaringerne, som alle virker fyldestgørende. Der er derfor grund til at tro, at den nye udgivelse ikke blot gør en for længst udsolgt bog tilgængelig igen, men at den også vil bidrage til fornyet anvendelse af visitatsbogen i bredere anlagte historiske undersøgelser.

Imidlertid er det ikke tilstrækkeligt at forholde den nye udgivelse til de to tidligere udgaver, som den for Idums vedkommende er en tilfredsstillende afløser af og for Crones et godt supplement til.

Også det originale manuskript i bispear-kivet i Landsarkivet for Fyn må konsulteres i denne sammenhæng, og en række stikprøver viser mindre forskelle i forhold til de tre forholdsvis ensartede udgivelser. I redegørelsen for den nye udgaves udgivelsesprincipper (s. 24-25) hedder det, at den danske tekst er gengivet præcist som i originalen, og at runde parenteser hører til i manuskriptet. Allerede i visitatsbogens første sætning: »Aar 1589. 12 Bøger (var percement aff) i Skellerop Kirke:« optræder der imidlertid en parentes, som ikke findes i manuskriptet. Derimod findes den både hos Crone og hos Idum. Også i gengivelsen af originalens side 146v optræder en parentes, som ikke findes i teksten. Det drejer sig om teksten: »2. Møller: Liung Mølle, (løber aff Liunge Dam eller Sø) I Quern, en Bundis vnder Hindsgaul«. Teksten i parentes er i manuskriptet overstreget. Sætningen udgør et afsnit og i manuskriptet findes følgende overstregede tekst i umiddelbar forlængelse heraf: »Sø Mølle«, men denne findes ikke i den nye udgave, heller ikke i parentes. De overstregede ord findes hverken hos Crone eller Idum, så en slags forbedring er der altså tale om.

I den nye udgave findes en del kursiveret tekst, der vel som i Idums udgave skal markere, hvor der er tale om oversættelse fra latin. Kursiveringen er imidlertid ikke konsekvent gennemført, og ind imellem er også danske ord blevet kursiveret. Det er f.eks. sket på side 341 i den nye udgave, hvor første ord i sætningen: »Kirken af Huggen Kamp, ...« fejlagtigt er kursiveret. Mere generelt springer oversættelsen af det latinske »anno« eller forkortelsen »Ao« med tilhørende kursivering i øjnene. Allerede på den nye udgaves første side anvendes oversættelsen »Aar« sideløbende med »Anno« uden forbindelse til manuskriptets sprogbrug og med en tilfældig kursivering. Crone har her

haft det lettest, eftersom han gengav den latinske tekst, mens den usystematiske gengivelse også findes hos Idum. Den tilfældige kursivering af latinsk tekst genfindes i øvrigt mange andre steder i den nye udgave.

Side 24 i den nye udgave oplyses der, at det originale manuskript »minutiøst« er blevet gennemgået, men at det kun har ført til enkelte tilføjelser. Ved gengivelsen af manuskriptets side 17r (s. 66) har det omvendte imidlertid været tilfældet, idet en linie er faldet helt ud. Ligesom hos både Crone og Idum afsluttes opregningen af døde præster i Odense herred med: »Hr. Oluff til Stenløsze«. Imidlertid gentages i manuskriptet præsten ved Sankt Hans hr. Hans Stages dødsfald, som også står først i listen.

Som det fremgår, er der flere mindre afvigelser i forhold til originalmanuskriptet, og på trods af flere forbedringer i den nye udgave kan den næppe betegnes som væsentligt bedre end dens forgængere, hvad angår gengivelsen af teksten. Samtidig skal der dog gøres opmærksom på, at manuskriptet er relativt vanskeligt at gengive. Talrige steder er der gjort tilføjelser langt ud i margenen, mellem linierne, og hvor bispen tilfældigvis fandt plads. Yderligere har en hårdhændet indbinding flere steder gjort læsningen besværlig eller ligefrem umulig. Den side af manuskriptet, der gengives fotografisk i den nye udgave side 23, hører til blandt de lettest læselige, som den fremtræder med alle ord i behold og uden særlig mange indskud, overstregninger og overlappende tekst.

Til sidst skal nævnes de charmerende tegninger af Fyns kirker, som Jacob Madsen forsynede sin visitatsbog med, og som er gengivet hos Idum og i den nye udgave. Gengivelsen i den nye udgave synes at være foretaget på grundlag af Idums udgave og flere af dennes fejl, som kunne have været rettet, findes også

her. Det gælder bla. tegningen af Nr. Højrup kirke, hvor et vindue i kirkens nederste venstre hjørne i manuskriptet kan konstateres at være endelsen af ordet »passelig«, der er skrevet ind over billedet. Også på gengivelsen af Hesselager kirke er der tekst, mens bl.a. Nørre Broby og Vigerslev er blevet »renset«. I manuskriptet er køret på Klinte kirke forsynet med tag, hvilket mangler i den nye udgave og hos Idum – til gengæld har den nye udgave arvet flere skraveringer i skibets tag fra Idums gengivelse, end der findes i tegningen i manuskriptet. På billedet af Agedrup kirke findes en plamage, der kunne give anledning til tolkninger, men som i manuskriptet viser sig at være en plet. Flere steder tegnede Jacob Madsen kirkernes fritstående klokketårne eller han forsynede teksten med to tegninger af kirken. Det findes hos Idum og i den nye udgave ved f.eks. Ringe og Vantinge kirker, mens Krarup kirkes klokketårn og de supplerende afbildninger af Svindinge og Marslev kirker er udeladt.

Som nævnt er udgivelsen af visitatsbogen kærkommen, ikke mindst fordi de to foregående udgaver begge længe har været udsolgt. Yderligere er der tale om en udgivelse, der – trods kritikpunkterne – med sine gode registre, bedre latinske oversættelser, indførende afsnit, gengivelse af bogens oprindelige rækkefølge m.m. fremtræder som en udmærket afløser for Idums udgave. Blot er det lidt ærgerligt, at lejligheden ikke er benyttet til en mere selvstændig udgave af tekst og billeder.

Jesper Thomassen

Jens Holmgaard (udg.): *Kancelliets Brevbøger vedrørende Danmarks indre forhold, 1650*. (Rigsarkivet, 1995), 535 s., 375 kr.

Forhenværende landsarkivar Jens Holmgaard har på få år bragt udgivelsen af *Kancelliets Brevbøger* langt frem. Fra

1987 til 1995 har han fået udgivet fem bind omhandlende årene 1646-1650. Det nu foreliggende bind for 1650 følger de samme retningslinjer, som han har lagt i de foregående bind. Kopibøgerne (registre og tegnelser) fra 1650 fylder 50% mere end dem fra 1649. Men med visse retningslinjer – bl.a. forkortelser, udeladelse af standardformuleringer m.m. – har han taget højde for centraladministrationens øgede sagsmængde og dermed sikret, at udgiverarbejdet omfangsmæssigt ikke ville sprænge alle rammer.

Som øvrige bind rummer også bindet for 1650 en sand guldgrube af oplysninger om en mængde samfundsmæssige forhold. Indholdet af kopibøgerne fra 1650 er ikke mindst præget af statsfinansielle problemer, herunder den store statsgæld. I 1650 blev rigsrådet bedt om at medvirke ved udlæg af krongods for at reducere gælden – et exceptionelt skridt. Samtidig skulle statens udgifter begrænses, og en række breve omhandler netop kontrol med udgifterne til hofholdningen. Året før havde man foretaget omfattende afskedigelser blandt flådens mandskab, og når der udstedes forbud mod »sammenrotning« af bådsmand, skyldes uroen netop manglende betaling af afskedigede søfolk.

Andre offentligt ansatte var mere heldige; kancellisekretærene fik således gennemført lønforhøjelser. 1650 var præget af andre former for uro; der påtales ulovlige bondemøder, idet de forudsatte lensmandens accept. Og da der i 1650 indførtes en accise på øl og vin for købstadsborgere, lagde det grunden til uro blandt borgerne, der måtte kaldes til orden.

Uro blandt bønderne og nødvendigheden af i vidt omfang at skåne dem for betaling af landgilde skyldtes ikke mindst misvækst. Principielt vigtigt blev de adelige lensmænd bedt om at bære en del af tabet ved reduceret genant, ligesom de adelige lensmænd i en periode på